Lectura la feminin.
O analiză dinspre societatea românească a secolelor XVII-XVIII

Conf. univ. dr. CORINA TEODOR
Biblioteca Judeţeană Mureş

Abstract

Reading at the Feminine.
An Analysis from the Romanian Society of the XVIIth-XVIIIth Centuries

The purpose of this study is to analyze the manner in which the relation-ship between book and society has been delineated into premodern Romanian society. Succeeding François Furet, the French historian who turned the researches on the history of the books towards the receiver, we would like to emphases the feminist practices of reading, as they were established at the level of Tara Românească and Moldova's elite.

Our analysis is based on a comparative perspective. It emphases some studies of case, as they are resulted after the enquiery of the official papers of the Court, the denotation on the books pages, correspondence, chronicles, travel diaries. We would like to find out which were the reading genres preferences of the feminine elite during the XVIIth and XVHIth centuries, what kind of image the women attracted by reading were able to pass on and if the masculine power, as representing the dominant culture, did really perceived them as „becoming intellectuals" or, on the contrary, they were looked on hostile. We are also interested in the social and familial medium of the women who were able to write and read in the XVIIth and XVIIIth, the importance of blood relations structure, the convergences and frictions with the dominant model of masculine reading.

We also have to mention that the subject we have chosen, as a part of both cultural history and of gender studies, might reveal new dimensions about the place of the books and reading inside the Romanian premodern society.

Keywords: *women, reading, intellectual formation, Romanian society, cultural history.*

„Că nu este alta şi mai frumoasă şi mai de folos în toată viaţa omului zăbavă decât cetitul cărţilor..." Această reflecţie a lui Miron Costin din predoslovia la ***De neamul moldovenilor***, spre care s-au întors cu admiraţie mulţi istorici ai culturii, a devenit aproape o sintagmă definitorie atunci

BDD-A19395 © 2008 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:48 UTC)

când interesul cercetătorilor s-a îndreptat spre studiul practicilor lecturii în societatea românească din amurgul evului mediu. Dar dincolo de o generalizare pripită ne întrebăm dacă putem să ataşăm această meditaţie şi universului feminin. Mai ales că stilul de viaţă şi orizontul cultural al jumătăţii masculine şi al jumătăţii feminine au fost diferite până în secolul al XIX-lea. Abia atunci, femei cu o formaţie intelectuală în ton cu canoanele generaţiei romantice, aproape cu nimic mai prejos decât educaţia masculină, îşi fac simţită prezenţa în viaţa culturală, fie la cenacluri literare, precum Livia Maiorescu-fiica criticului, fie înarmate cu migala muncii de traducător, ca Hermiona Asachi, fiica lui Gheorghe Asachi sau cu tumultul celei de gazetar, unde regăsim eforturile Măriei Rosetti, soţia lui C. A. Rosetti, pe care istoricii literari o consideră prima femeie gazetar de la noi.

Pornind de la avertismentul lui François Furet, care în urmă cu mai bine de trei decenii a trasat coordonatele relaţiei carte-societate, urmând apoi sugestiile metodologice ale lui Roger Chartier, Guglielmo Cavallo sau Robert Darnton,[1] ne propunem în cele ce urmează să analizăm practicile feminine ale lecturii la nivelul elitei din Ţara Românească şi Moldova de la jumătatea secolului al XVII-lea până la jumătatea secolului al XVIII-lea. O epocă de tranziţie între medieval şi modern, cum o percepea la nivel artistic şi cultural Răzvan Theodorescu.[2] Faptul că am exclus din această analiză Transilvania se datorează evoluţiei din acest spaţiu multiconfesional şi multietnic, racordat la Mitteleuropa, mai ales după succesul Habsburgic al Reconquistei şi Unirea ecleziastică a românilor cu Biserica Romei, când s-a accelerat trecerea spre modernitate; astfel că aici nu pare cu nimic surprinzătoare activitatea febrilă depusă de cancelarul Teleki pentru a deschide în 1802 la Târgu-Mureş o bibliotecă publică, ca şi interesul pentru carte al soţiei sale, contesa Susana Bethlen care timp de două decenii a adunat 2000 de volume, mai ales ediţii din secolele XVI-XVIII, cărţi din aceleaşi domenii ca şi fondul principal,

[1] Roger Chartier, ***Lecturi şi cititori în Franţa vechiului Regim,*** Bucureşti, Editura Meridiane, 1997; Roger Chartier, Guglielmo Cavallo, ***Histoire de la lecture dans le monde occidental,*** Paris, Editions du Seuil, 1997; Robert Darnton, ***Marele masacru al pisicii şi alte episoade din istoria culturală a Franţei,*** Iaşi, Editura Polirom, 2000.

[2] Răzvan Theodorescu, ***Civilizaţia românilor intre medieval şi modern Orizontul imaginii (1550-1800),*** vol. I-II, Bucureşti, Editura Meridiane, 1987.

BDD-A19395 © 2008 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:48 UTC)

literatură religioasă, agricolă, cărţi de educaţie, predici, medicină pediatrică, filosofie, presă; după moartea ei, în 1799 biblioteca sa a fost inclusă în Fondul Teleki şi titlurile se regăsesc în volumul III al catalogului editat la Viena între 1796-1819, în 4 tomuri.[3]

Vom încerca să trasăm câteva coordonate ale lecturii aşadar, fiindcă dacă urmăm cercetările din istoriografia occidentală înţelegem că în triada formată din *autor-operă-cititor,* acesta din urmă nu este văzut ca un element pasiv. Conform lui Michel de Certeau,[4] textul nu are importanţă decât prin cititorii săi, se schimbă odată cu ei, se ordonează după alte şi alte coduri de percepţie. Ultimii ani au adus ca şi problematică în istoria culturii o deplasare de la carte la lectură, istorici precum Roger Chartier încercând să reconstituie modul în care „lumea textului" se întâlneşte cu „lumea cititorilor." Dificultăţile unei astfel de investigaţii pornesc însă de la faptul că o astfel de practică - lectura - nu lasă decât rareori urme, într-o infinitate de alte gesturi culturale.

In acest „dosar al lecturii," pe urmele hermeneutului Paul Ricoeur, şi istoricii au evidenţiat rolul cititorului, fără de care textul ar fi lipsit de reala sa semnificaţie. Ne propunem aşadar să conturăm lectura în universul feminin elitar românesc. Secvenţionăm astfel un subiect care se situează la convergenţa dintre istoria cărţii şi istoria femeii.

Dacă istoria cărţii a inaugurat investigarea practicilor lecturii în trecut, istoria femeii rămâne o temă care a prins treptat contur în istoriografia europeană şi americană, fiind accelerată de întrebările suscitate de mişcarea feministă a anilor 70. Periodic, anumite bilanţuri istoriografice, sub forma unor interogaţii, au însoţit cercetările legate de rolul femeii, implicarea în viaţa cotidiană, relaţiile cu puterea, cu familia etc. *„Au femeile o istorie?"* se întrebau Michelle Perrot, Fabienne Bock şi Pauline Schmidt în 1973, la inaugurarea primului seminar universitar pe această temă, pentru a da glas, 10 ani mai târziu interogaţiei „*O istorie a femeilor este posibilă?."* In fine, în 1998 colocviul de la Rouen a inversat întrebarea iniţială, prin formula *„o istorie fără femei este posibilă?"*[5]

---

[3] Mihály Spielmann, ***Teleki Bolyai Library,*** în ***Transilvanian Review,*** IV, 2, 1995, p. 105.

[4] Apud Gerard Mauger, ***Ecrits, lecteurs, lectures,*** în ***Annales,*** 1999, nr. 34, p. 144-161.

[5] FabriceVirgili, ***L'histoire des femmes et l'histoire des genres aujourd'hui,*** în ***Vingtième Siècle,*** 2002, iul.-sept, p. 5-14.

BDD-A19395 © 2008 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:48 UTC)

După părerea unei eminente specialiste în domeniu, Michelle Perrot, istoria femeii a răspuns unei duble dorinţe: de a sfărâma tăcerea care înconjura existenţa femeilor, iar pe de altă parte de a face vizibil rolul lor în timp. Regăsindu-le urmele, istoriografia îşi îmbogăţeşte la rândul ei discursul despre problematica economicului, socialului politicului, culturalului, simbolicului.[6]

Intr-un progres metodologic şi interpretativ, studiile au conturat monografii sau portrete de grup, relaţia dintre public şi privat, locul femeii în cetate, moda, călătoriile, exilul, lectura, iubirea, astfel că s-a trecut de lamediţaţii pe tema *„ce sunt ele?"* la răspunsuri pentru *„ce fac ele?"*[7] De la sinteza din anii 1965-1967, coordonată de Pierre Grimai, ***Histoire mondiale de la femme,*** un specialist în istoria romană care a recunoscut însemnătatea ştiinţifică a cercetărilor despre statutul femeii în istorie, trecând prin provocările generaţiei care s-a definit ca purtătoare a discursului *La Nouvelle Histoire* şi până la sinteza din anii 90 ***Storia délie Donne,*** coordonată de M. Perrot şi G. Duby,[8] care legitimează azi istoria femeilor ca un domeniu distinct în cercetarea istorică, s-a antrenat şi o pasionantă polemică între *gender studies* şi *women studies.* Departe de a fi încheiată, aceasta demonstrează individualitatea discursului european al cercetărilor faţă de cel american, în condiţiile în care adepţii lui *women studies* consideră că o istorie a genului maschează din nou femeile, opunând într-o formulă lapidară şi un joc intraductibil de cuvinte *Herstory* lui *Hi(s)-story.*[9]

Un sondaj al practicilor lecturii în trecut reprezintă un demers interesant pentru a înţelege practicile culturale din acea perioadă. Dar puţine şi fragmentare sunt izvoarele din care se poate face o astfel de reconstituire istorică: în cazul elitei feminine, mărturiile sunt mai ales indirecte. Dar socotim că şi aşa, cu ajutorul acestor tipuri de izvoare, putem descoperi sugestii, ipoteze, aproximări, interogaţii.

Pentru a contura o lectură la feminin, am ales să urmăm trei linii de investigaţii ale societăţii româneşti din secolele XVII-XVIII: patronajul

---

[6] Michelle Perrot, ***La bibliothèque, mère de l'histoire des femmes,*** în ***Revue de la BNF,*** 2004, nr. 17.

[7] ***Ibidem,*** p.

[8] Ed. it., Laterza 1990, ed. fr., 1991-1992.

[9] Fabrice Virgili, ***op.cit.,*** p. 12.

BDD-A19395 © 2008 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:48 UTC)

asupra tiparului, danii feminine de carte şi lectura - ca perfecţionare individuală.

Mergând pe urmele **patronajului** asupra cărţii, în accepţiunea conferită de profesorul Alexandru Duţu adică drept recunoaştere a interesului spiritual al patronului pentru acea carte,[10] remarcăm importanţa epocii lui Matei Basarab. Ea a adus reluarea activităţii tipografice în Ţara

Românească, care nu e doar un triumf pentru cultura vremii, ci şi un act de întărire a autorităţii monarhice.[11] Este vorba de un adevărat reviriment tipografic în cele patru centre, Câmpulung (1635-1650), Govora (1637-1642), Mănăstirea Dealu (1644-1647) şi Târgovişte (1646-1652).[12] Dacă tipografia de la Câmpulung a trecut de sub patronajul lui Matei Basarab sub cel al egumenului mănăstirii, Melchisedec, celelalte trei au funcţionat ca tipografii domneşti, în care s-au editat atât cărţi în slavonă, în slavo-română, cât şi în limba română. In acest climat cultural, alături de patronajul domnesc se detaşează figura unui adevărat coordonator spiritual al vremii -Udrişte Năsturel. Cumnatul domnului, autor al unor traduceri şi „stihuri la stemă," aparţinea curentului aulic ortodox şi se integra în ceea ce putem numi „cultura de curte."[13] Prin condeiul acestui reprezentant al elitei boiereşti se întrevede puţin din profilul cultural al doamnei Elena, sora sa şi soţia lui Matei Basarab, fiica postelnicului Radu Năsturel.

Chiar dacă nu ştim mai nimic despre educaţia ei, cunoaşterea limbii greceşti fiind doar presupusă, ca doamnă a Ţării Româneşti figura ei se asociază cu cea a lui Matei Basarab în patronajul asupra culturii. Deşi multă vreme tributare unor reconstituiri anecdotice sau moralizatoare, romanţate, studiile recente de istoria femeii, precum cele semnate de Violeta Barbu, Maria Magdalena Szekely, Sorin Iftimi, Dan Horia

---

[10] Alexandru Duţu, ***Carte şi societate în sec. XVIII,*** în Idem, ***Explorări în istoria literaturii romane,*** Bucureşti, Editura pentru literatură, 1969, p.48.

[11] Mircea Tomescu, ***Istoria cărţii româneşti de la începuturi până la 1918,*** Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968* p. 65.

[12] Barbu Theodorescu, ***Repertoriul cărţii româneşti vechi,*** în ***Biserica Ortodoxă Română,*** 1960, nr. 3-4, p. 339-366.

[13] Răzvan Theodorescu, ***op. cit,*** vol. II, p. 45-47; Dan Horia Mazilu, ***Udrişte Năsturel,*** Bucureşti, Editura Minerva, 1974, p. 110.

BDD-A19395 © 2008 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:48 UTC)

Mazilu[14] încearcă să scoată din anonimat statutul femeii şi destinul lor în trecutul românesc.

Să remarcăm aşadar în stihurile dedicatorii închinate de Udrişte Năsturel sorei sale Elena, cu ocazia editării traducerii din ***Imitaţia lui Hristos*** la Mănăstirea Dealu în 1647, mai mult decât un canon encomiastic, un posibil reper pentru orizontul cultural al doamnei:

„Atot bine cinstitoarei stăpânei noastre,
Făcătoarei de bine vădită în toate lăcaşele
Cu dumnezeiască inspiraţiune, care asemenea,
Cu har împărătesei aceleia cu acelaşi nume
Acelia ce această cruce a aflat, acea râvnă pune,
Prin purtare de cruce lumeipropovăduind.
Viaţa celor întru Christos la drept a imita
Şi pe urmele aceluia neclintit a se ţinea.
Primind fructul fără de cruţare istovit
Îmbrăcat în haina de podoabă a limbei slavoneşti.
Destoinici pentru aceia de bărbătească virtute
Cununi de mulţămire nu încetaţi a-i împleti."[15]

In această etapă din istoria tiparului muntean, în care balanţa înclina în favoarea cărţii religioase, de cult şi de edificare morală, elogiile aduse Elenei Năsturel nu depăşesc aceste frontiere ale religiosului. Dacă conform mentalităţii vremii, femeile erau influenţate de ceea ce citeau, un control asupra lecturilor lor fiind tocmai de aceea subînţeles, în acest caz nu venea din partea autorităţii soţului, în condiţiile în care Matei Basarab nu era un erudit, ci din partea fratelui, Udrişte Năsturel, în legătură cu cercurile intelectuale şi ortodoxe ale vremii.[16]

---

[14] Violeta Barbu, ***De bono coniugali. O istorie a familiei în Ţara Românească în secolul al XVII-lea***, Bucureşti, Editura Meridiane, 2003; Maria Magdalena Szekely, ***Maria Asanina Paleologhina. O prinţesă bizantină pe tronul Moldovei***, Mănăstirea Putna, 2006; Sorin Iftimi, ***Curtea doamnei (I). Dregători şi slujitori ai doamnelor Moldovei***, în ***Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol"***, Iaşi, 1995, voi. XXXII, p. 423-440; Dan Horia Mazilu, ***Văduvele sau despre istorie la feminin***, Iaşi, Editura Polirom, 2008.

[15] Petre V. Năsturel, ***Genealogia Năsturelilor***, în ***Revista pentru istorie, archeologie şi filologie***, vol. XI, partea I, 1910, p. 319.

[16] Virgil Cândea, ***Umanismul lui Udrişte Năsturel şi agonia slavonismului cultural în Tara Românească***, în Idem, ***Raţiunea dominantă***, Cluj, Editura Dacia, 1979, p. 33-78.

BDD-A19395 © 2008 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:48 UTC)

Aceluiaşi context religios i se subsumează şi implicarea doamnelor în **înzestrarea** unor lăcaşe de cult cu cărţi religioase, aşa cum rezultă din nsemnările marginale. Gestul în sine venea să sporească averea bisericii, aşa cum aceasta era înţeleasă ca fiind formată din *res sacra* (edificiul de cult şi bunurile folosite la săvârşirea ritualului, inclusiv cărţile) şi *res ecclesiastica* (posesiuni funciare, bani, animale).[17] Aflat în atenţia istoricilor în ultimele decenii, în legătură şi cu mentalitatea religioasă, actul de ctitorie este văzut ca o punte între om şi Dumnezeu, ctitorul aspirând spre atragerea graţiei divine.[18]

Daniile de carte şi manuscrise închid în ele nu doar o semnificaţie religioasă, ci şi una culturală, prin traseele urmate, în general în întregul spaţiu românesc, dincolo de frontierele statale.

Încercăm să ilustrăm doar cu câteva secvenţe aceste trasee ale cărţilor, pentru a exemplifica felul în care într-o astfel de experienţă culturală s-a aventurat şi elita feminină. La biserica Sf. Mormânt din Ierusalim se păstrează o ***Evanghelie*** cu portretul lui Matei Basarab şi al Elenei, cu o însemnare în greceşte care aminteşte că a fost o danie domnească.[19] A doua soţie a lui Vasile Lupu, Ecaterina a răscumpărat de la cazaci un ***Liturghier*** manuscris religios rniniat de Anastasie Crimea. Răpit din mănăstirea Dragomirna, manuscrisul a revenit în acest lăcaş graţie gestului doamnei Ecaterina.[20] Şi fiica lui Vasile Lupu, Ruxandra apare în documente ca dăruind 2 ***Minee,*** unul pe aprilie, altul pe luna mai Mănăstirii Agapia, în timpul ieromonahului Nicanor.[21] In 1678 Nasta, fiica lui Alexandru Iliaş, fost domn al Moldovei dăruia un ***Octoih*** în Şcheii Braşovului, după cum fiica lui Brâncoveanu, Maria oferea un ***Liturghier*** bisericii din satul Bucerdea (Alba). Soţia lui Ştefan

[17] Arcadie Bodali, ***Semnificaţiile actelor ctitoriceşti în evul mediu românesc,*** în ***Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol"*** Iaşi, 2005, p. 19.

[18] ***Ibidem.***

[19] Marcu Beza, ***Urme româneşti în răsăritul ortodox,*** ed. II, Bucureşti, 1937, p. 111.

[20] George Popescu Vâlcea, ***Şcoala miniaturistică de la Dragomirna,*** în ***Biserica Ortodoxă Română,*** 1968, nr. 7-8, p. 961.

[21] Cercetătorii optează şi pentru identificarea acestei domniţe cu soţia lui Alexandru Lăpuşneanu - Radu Constantinescu şi Virgil Cândea, Maria Magdalena Szekely, ***Femei-ctitor în Moldova medievală,*** în ***Anuarul Institutului „A. D. Xenopol",*** XXXII, 1995, Iaşi, p.446.

BDD-A19395 © 2008 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:48 UTC)

Cantacuzino, Păuna Cantacuzino dăruia un ***Triod*** satului Recea *„pentrupomenirea Măriei sale."*

Intre femeile donatoare remarcăm şi un alt nivel social care aparţine elitei boiereşti. De exemplu, ***Ceaslovul*** (Rădăuţi, 1745) care *„l-au cumpărat dumneaei jupâneasa Ecaterina a răposatului Costachi Cantacuzino, biv vel spătar şi l-au dat la schitişorul domniilor sale la Almaş"* în 1751. Sau ***Canonul Sf. Spiridon*** (Iaşi, 1750) pe care *„l-au dat iubitul soţu mieu Nastasia, fiica răposatului vornicului Dumitraşco Paladi, bisăricii noastre din Şerbeşti,"* în 1771.[22]

Cu toate că din însemnările marginale păstrate ne este imposibilă o analiză prosopografică, chiar şi această exemplificare credem că e importantă pentru a arăta că interesul pentru carte nu era în secolele XVII-XVIII privilegiul masculinităţii; asocierea unei familii, domneşti sau boiereşti ori o danie doar din iniţiativă feminină demonstrează aceleaşi resorturi mentale, convergente la climatul religios al vremii.

Să mai menţionăm şi că în tezaurul familiei Movilă care aruncă o lumină asupra moştenitorilor pe linie feminină şi asupra averii familiei se regăsesc, între obiecte de mare valoare şi cărţi aflate în proprietatea Măriei Movilă, fiica lui Ieremia Movilă, căsătorită cu doi reprezentanţi ai nobilimii polone, întâi cu Ştefan Potocki apoi cu Firley, voievod de Sandomierz:[23] *„trei evangheliare legate în aur pur masiv, fiecare legătură valorând 3000 de scuzi de aur şi cinci legate în argint masiv."*[24]

În fine, **lectura femeilor ca practică** şi modalitate de perfecţionare a orizontului intelectual porneşte de la felul în care ştiinţa de carte, la nivelul elitei, putea deschide porţile cunoaşterii. Dacă în istoria învăţământului românesc prezenţa femeilor rămâne până în secolul al XIX-lea ipotetică, studiul corespondenţei şi al documentelor - testamente în primul rând, ne poate furniza indirect nişte repere. Chiar dacă în ţările române extracarpatice

---

[22] Elena Chiaburu, ***Carte şi tipar în Ţara Moldovei până la 1829,*** Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru loan Cuza", 2005, p. 171 şi 190.

[23] Marya Kasterska, ***Les trésors des Movila en Pologne,*** în ***Revue historique du sud-est européen,*** vol. XIII, 1936, fasc. 1-4, ian.-dec, p. 69-77.

[24] ***Ibidem,*** p. 199; Lucian Predescu, ***Udrişte Năsturel şi răspândirea romanului religios Varlaam şi Ioasaf. Viaţa lui Udrişte Năsturel,*** în ***Biserica Ortodoxă Română,*** 1965, nr. 1-2, p. 75; Eufrosina Dvoicenco, ***Un studiu necunoscut al lui Haşdeu despre traducerea cărţii De imitatione Christi în 1647,*** în ***Revista istorică,*** 1932, nr. 10-12, p. 315-328.

BDD-A19395 © 2008 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:48 UTC)

nu întâlnim femei de litere, de tipul reginei Margot - celebră în istoriografia europeană după ce Robert Muchembled i-a comentat memoriile[25] sau ca Veronica Franco, Vittoria Colonna, Gaspara Stampa - poetese cu graţie renascentistă, totuşi ştiinţa de carte în mediul feminin nu era absentă.

Să nu omitem însă cât de greu apare acest fenomen din noianul documentar, în mare parte şi fiindcă femeile beneficiau de dieci, scriitori de acte, chiar dacă nu se poate vorbi şi de „o cancelarie a doamnei,"[26] lăsând ele însele puţine mărturii scrise. Câteva exemple ne permit totuşi să aşezăm piese în „dosarul" feminin al ştiinţei de carte: un document din 1627 menţionează un act mai vechi al Maricăi, doamna lui Ion Vodă, un *„zapis făcut de mâna ei şi cu pecetea ei"*[27]

Aceeaşi Elena, soţia lui Matei Basarab, a îndeplinit funcţia de regentă pe când voievodul plecase la Poartă în decembrie 1632 pentru confirmarea în domnie,[28] ceea ce a implicat şi o responsabilitate în coordonarea cancelariei, după cum coresponda în româneşte şi latineşte, descriind de exemplu lupta de la Finta şi întărind scrisoarea cu pecete cu ceară roşie.[29]

Că ne referim şi la alte scrisori, precum cele scrise în limba latină de Elisabeta Movilă în februarie 1614[30] sau la cele scrise în italiană în 1638 de Ana Movilă, fiica ei, căsătorită cu nobilul polon, Stanislav Potocki[31] ori la corespondenţa în limba greacă purtată de fiica lui Vasile Lupu, Ruxandra, căsătorită cu Timus Hmelnicki, întărită cu propria .semnătură şi sigiliu[32] ş.a. -

---

[25] Robert Muchembled, ***Pătimiri ale femeilor în vremea reginei Margot,*** Chişinău, Editura Cartier, 2004.

[26] Sorin Iftimi, ***op.cit,*** p. 435.

[27] ***Ibidem,*** p. 435.

[28] Nicolae Iorga, ***Istoria românilor,*** vol. VI, Bucureşti, 1938, p. 36.

[29] Ştefan Meteş, ***Contribuţii nouă privitoare la familia boierească Buhuş din Moldova,*** în ***Analele Academiei Române. Memoriile Secţiei Istorice,*** seria III, tom VII, 1927; T. G. Bulat, ***O mărturie a doamnei Elina despre bătălia de la Finta,*** în ***Revista istorică,*** 1926, nr. 1-3, p. 18-19.

[30] Andrei Veresss, ***Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti,*** vol. IX, Bucureşti, 1937, p. 3-4.

[31] Elena Eftimiu, ***Relatiuni ceho-române în trecut,*** în ***Revista istorică,*** 1931, nr. 10-12, p. 294-298.

[32] V. A. Urechia, ***Biserica din cetatea Neamţ şi documente relative la Vasile Lupu şi doamna Ruxandra,*** în ***Analele Academiei Române. Memoriile Secţiei Istorice,*** seria II, tom XI, 1888-1889, p. 112-132; Grigore Tocilescu şi loan Bogdan, ***Din legăturile cu Moscova,*** în ***Revista istorică,*** 1937, nr. 1-4, p. 73-79.

BDD-A19395 © 2008 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:48 UTC)

ele sugerează acelaşi orizont de cultură al elitei domneşti feminine din secolele XII-XVIII. Sunt nu doar fragmente de destin în aceste documente epistolare, precum corespondenţa Măriei, doamna lui Constantin Brâncoveanu din 1717 cu judele Braşovului despre soarta fiicelor ei,[33] ci şi consemnări ale nivelului lor de educaţie, de cunoaştere a unor limbi de cultură, mărturii ale imaginii de sine, ale structurilor şi mecanismelor de putere din acea vreme.

Documente diplomatice, testamente, corespondenţă, însemnări marginale vin deci să întregească această imagine despre elita feminină în momentele în care conţin detalii despre pasiunea lor pentru lectură. Intr-un traseu compus tot din secvenţe disparate dar care ne permite o comparaţie între secolul XVII şi secolul XVIII pornim de la un document emis de Gheorghe Ştefan pentru Antimia, *„fiica răposatului Ureche, fost mare vornic"* din 1657 pentru întărirea unei proprietăţi, cu precizarea *„şi ea singură cu mâinile sale le-a făcut lor zapis şi l-a subscris, fiind în cărţi foarte învăţată* (s.n.). *Aşadar şi domnia mea, văzând dania de-a ei bună voie, încă şi de la Domnia Mea am dat şi am întărit slugei noastre, lui Gavriil Jora sluger şi doamnei sale, să le fie lor şi de la domniamea acel sat mai sus scris Mândreşti dreaptă ocină şi danie şi uric şi întăritură, cu tot venitul neclintit niciodată în veci."*[34]

Redactându-şi testamentul în greacă, câteva decenii mai târziu, stolnicul Matei Creţulescu amintea în 1719 şi despre însemnătatea bibliotecii sale, cumpărată la Viena, adăugând un îndemn pentru fiii săi şi subliniind rolul soţiei sale în educaţia lor: *„când am fost la Viena pentru treaba celor doi copilaşi, ca să înveţe greceşte şi mai vârtos italieneşte şi latineşte, de care mă rog Zoiţei* (a doua sa soţie) *să-mi înveţe copilaşii şi să-i strunească pentru carte de se va putea ca să-i pedepsească să-i înveţe mai bine şi să mi-i pedepsească mai ales la latinească şi italienească şi de mă veţi asculta iubiţii mei fii ca să vă ghimnasiţi* [străduiţi - n.n.] *la învăţătura cărţii şi a ştiinţei acestor trei limbi, veţi câştiga multă milă dumnezeiască şi casele voastre şi numele vostru va fi cinstit şi prea slăvit la curţile cele mari.. ."*[35]

La finele secolului al XVIII-lea un Tzigara care avea grija cailor, surugiilor şi popasurilor de poştă din Moldova prezintă câteva însemnări

---

[33] C. A. Stoide, ***Noui documente braşovene,*** în ***Revista arhivelor,*** VII, 2, 1947, p. 296-297.

[34] Elena Eftimiu, ***Antimia, fata vornicului Grigore Ureche. Contribuţie documentară,*** în ***Revista arhivelor,*** nr. 1-3, 1924-1926, p. 370-372.

[35] Alexandru Marcu, ***Un student român la Pisa şi Paris, către 1820: Simion Marcovici,*** în ***Revista istorică,*** 1929, nr. 1-3, p. 23.

BDD-A19395 © 2008 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:48 UTC)

despre destinul familiei sale, demonstrând că în veacul Luminilor un nivel mai ridicat de educaţie pătrunsese deja şi în aceste familii cu statut social mai modest. Dar să remarcăm şi că acest personaj este un grec, mama sa o Comnenă, elogiată de fiu: *„1794, februarie 4 şi-a plătit neuitata mea mamă Zefiriţa obştească datorie, jertfă a oficei şi a fost îngropată la Iaşi, în Moldova în biserica Goliei. Şi avea 33 de ani. Femeie vrednică de respect pentru virtuţile ei şi pentru naşterea ei, pregătităfoarte bine în elinească şi împărtăşită cu ştiinţele publice."*[36]

Climatul preiluminist aduce un interes pentru triumful raţiunii, pentru educaţie şi instrucţie. Dacă ne interogăm asupra unui model educaţional, informaţii mai multe avem despre cel cantemirian; remarcăm astfel cum principele savant, Dimitrie Cantemir, după retragerea în Rusia, din 1711 nu a omis idealul studiilor în străinătate pentru copiii săi, menţionat şi înpropriul testament. Corespondenţa sa cu Petru cel Mare, comentată de Ştefan Ciobanu, relevă înclinarea spre studiu şi solilocvii a fostului domnitor al Moldovei, dar şi preocuparea pentru educaţia copiilor săi,[37] toţi cunoscători foarte buni ai limbii greceşti, pe care o foloseau şi în corespondenţă.

Alături de cei patru fii din prima căsătorie - Matei, Constantin, Şerban şi Antioh, se afla şi o fiică, Maria, pentru care testamentul tatălui său imagina aceeaşi educaţie ca şi pentru fraţii ei. Istoriografia rusă şi cea română din perioada pozitivismului susţin ipoteza educaţiei Măriei în primii ani în familie, de la mama sa Casandra, cu care probabil să fi studiat greaca, pentru ca ulterior să înveţe în Rusia cu profesorul Kondoiti latina şi italiana, iar cu Ivan Iliinschi limba rusă.[38]

Dincolo de detaliile vieţii ei private, care însoţesc notele biografice, în care principesa apare ca fiind în graţiile lui Petru cel Mare, corespondenţa ei din anii maturităţii cu fratele Antioh Cantemir ne dezvăluie rafinamentul ei intelectual. Fineţea, cultura ei literară, foarte buna cunoaştere a limbii greceşti şi italiene, folosite în redactarea scrisorilor, transpar din reflexiile făcute pe marginea propriilor lecturi, în urma aprovizionării cu cărţi de care beneficiază datorită lui Antioh. Maria citea mult, în special literatură şi istoriografică clasică, umanistă, Horaţiu, Cornelius Nepos, Flavius Josephus,

---

[36] Nicolae Iorga, ***Condica de menziluri a lui Scarlat vodă Callimachi,*** în Idem, ***Studii şi documente,*** vol. XIX, Bucureşti, 1910, p. 120-121.

[37] Ştefan Ciobanu, ***Dimitrie Cantemir în Rusia,*** Bucureşti, Editura Elion, 2000, p. 36-39.

[38] ***Ibidem,*** p. 82.

BDD-A19395 © 2008 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:48 UTC)

Appian, Boccaccio, dar şi cărţi la modă, precum comediile spaniolului Juan Batista Diamante, descrieri de călătorie.

Dar ceea ce e mai important, Maria îşi încarcă mărturisirile cu evaluări personale, în măsură să evidenţieze sensibilitatea şi orizontul ei intelectual: *„cred că vă aduceţi aminte* - scrie ea referindu-se la Josephus Flavius - *cum vă rugam încă de când eraţi la Moscova, să-mi găsiţi această carte, după ce mi-aţi tradus ceva din limba franceză; am presimţirea că ea va fi foarte interesantă, şi întâi voi începe s-o citesc pe ea"*[39] O selecţie livrescă ce îi aparţine aşadar şi care denotă opasiune pentru literatură, dar şi aspiraţia de a citi *„ceva din astronomie şi geometrie"*[40] Un personaj plin de strălucire, cu greu de evaluat cu obiectivitate, în lipsa altor exemple contemporane ale vremii, Maria Cantemir se recomandă credem, chiar prin propriile confesiuni epistolare drept o reprezentantă a elitei intelectuale feminine, un produs al epocii în care valenţele umanismului se interferau cu spiritul critic al iluminismului. Corespondenţa sa se dovedeşte cu atât mai importantă cu cât ne dovedeşte atât interesul pentru perfecţionarea personalităţii ei prin lectură, cât şi nevoia permanentă de comunicare a orizontului ei cultural. Prin lecturile ei este reprezentanta unei alte generaţii de cititoare. Dacă despre Elena Basarab putem bănui că practica o lectură intensivă şi limitată la un număr restrâns de cărţi din domeniul religios, cu respect faţă de autoritatea bisericii şi sacru,[41] în schimb Maria Cantemir era purtătoarea modernităţii; ea este produsul acestui preiluminism ilustrat strălucit de tatăl ei în cultura română şi sud-est europeană şi ca atare a dezvoltat un alt tip de lectură: extensivă, diversificată, critică, în care numărul de pagini şi domeniile se succed cu repeziciune.

Să evităm însă pericolul generalizărilor: izvoarele păstrate ne permit să întrevedem doar chipuri disparate ale unor femei din elita vremii pasionate de lectură, instruite, capabile să redacteze singure o scrisoare, să copieze un manuscris, să mediteze la structura unui testament, să patroneze tipăriturile etc. Exemplele oferite şi o viitoare cercetare asupra Transilvaniei, oricât de evident ar fi decalajul între nivelul lecturilor feminine şi cele masculine din secolele XVII-XVIII, nu pot totuşi evita întrebarea: o istorie a lecturii fără femei ar fi oare posibilă?

---

[39] ***Ibidem,*** p. 85-86.

[40] Dan Horia Mazilu, ***Voievodul dincolo de sala tronului,*** Iaşi, Editura Polirom, 2003.

[41] Nicolae Iorga, ***Doamna Elina a Terii Româneşti ca patroană literară,*** în ***Analele Academiei Române. Memoriile Secţiei Istorice,*** seria III, tom XIII, p. 57-67.

BDD-A19395 © 2008 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:48 UTC)